

NAGY ANDOR

A Trausch-gyűjtemény alkalmi nyomtatványai*

A kora újkori művelődéstörténeti kutatások számára sok esetben még mindig fel-táratlan csoportot képeznek az akcidens kéziratok és nyomtatványok. Éppen ezért egyre fokozódó érdeklődéssel fordulhatunk az ilyen jellegű dokumentumokat tar-talmazó gyűjtemények felé. Joseph Trausch (1795–1871) gyűjtése¹ ebből a szem-pontból különösen érdekes, hiszen Erdély egyik leggazdagabb helytörténeti gyűj-teményeként tekinthetünk rá. A forrásokat ma a brassói evangélikus levéltárban² őrzik, s ezekről elmondható, hogy nagy részüket az erdélyi (különösen a brassói) századok társadalmi és politikai eseményekkel összefüggésben álló törvénygyűj-temények, oklevélmásolatok, évkönyvek, rendeletek, naplók és személyes fel-jegyzések, valamint a különféle alkalmakra készült kéziratok és nyomtatványok alkotják. Jelen írásomban ez utóbbira, Trausch alkalmi nyomtatványokból álló gyűjteményének³ bemutatására vállalkozom.

Az alkalmi nyomtatványok alatt általában azokat az írásokat értjük, amelye-ket alapvetően két csoportra oszthatunk. Az egyik a ciklikusan visszatérő nyom-tatványok (pl. kalendáriumok, naptárak, prognosztikonok) csoportja, amelyek a gyakori használatukból adódóan a leggyorsabban pusztuló kiadványtípusnak is tekinthetőek. A másik csoportba tartozó nyomtatványok pedig az emberi élet egyszeri, különleges eseményeihez kapcsolódnak. Ez utóbbiak gyakran készül-tek születésre, házasságkötésre, születésnapra, keresztelőre, beiktatásokra, ki-nevezésekre, újévi köszöntésre vagy halálesetek alkalmára. A színházi és egyéb programajánlók, illetve a báli, estélyi meghívók is a műfajba tartoznak – habár ezek csak a 18–19. században váltak általánossá. Akcidens nyomtatványnak mi-

* A tanulmány megírásában nyújtott segítségért köszönettel tartozom Dr. Verók Attilának, Ger-not Nussbächernek és Thomas Şindilariunak.

¹ Átfogó bemutatására Rainer Kramer írásában már sor került: KRAMER, Rainer, *Die Hand-schriften-Sammlung Trausch = Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde, Vereinigt mit Sieben-bürgische Semesterblätter*, 2006, 1, 1–19.

² Evangelische Kirche Augsburgischen Bekenntnisses (A. B.) Kronstadt – Archiv der Honteu-rusgemeinde. A gyűjtemény mai állapotáról bővebben: ŞINDILARIU, Thomas, *Kriegsverluste, Wie-deraufbau und Enteignung, Zur Archivgeschichte der Honterusgemeinde in Kronstadt ab 1944 = Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, 2005, 1, 40–56.

³ Az alkalmi nyomtatványokról bővebben: „Druckmedien” szócikk = *Enzyklopädie der Neuzeit* 4. Bd., szerk. Friedrich Jaeger, Stuttgart, Weimar, Verlag J. B. Metzler, 2006, 1151–1160; HELTAI János, *Műfajok és művek*, Bp., Universitas, 2008, 257–271.

nősülnek a különböző kiadványok előszavai végén, illetve a főszöveget megelőzően található olyan prózai szövegek vagy versek is, amelyeket maguk a szerzők, illetőleg a hozzátartozó barátok vagy a nyomdászok készítettek.

Joseph Trausch, korának kiváló irodalomtörténészeként pontosan látta, hogy ha az elmúlt századok jelentéktelennek tűnő írásait összegyűjtjük és feltárjuk, akkor számos olyan összefüggést is megfigyelhetünk a kora újkor időszakából, amelyek korábban egyáltalán nem voltak ismertek. A dokumentumok jelentős része olyan gazdag életrajzi vonatkozásokat tartalmaz, melyek lehetőséget nyújthatnak művelődés- és mikrotörténeti összehasonlításokra vagy akár családfakutatásokra is.

Az állomány összetétele

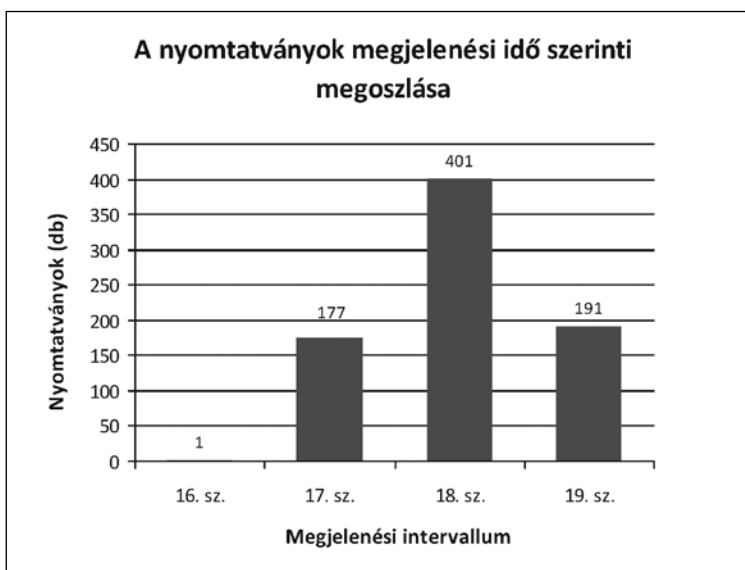
A kollekciónak átvizsgálása során valamivel több mint ezer alkalmi mű került regisztrálásra a 16–19. század időszakából.⁴ Többségében a brassói nyomdában készültek, de előfordulnak más városok nyomdatermékei is. Csak a 17. századból Brassó és Nagyszében mellett megtalálhatóak Kolozsvár, Gyulafehérvár, Wittenberg, Lipcse, Utrecht, Torgau, Güstrow és Harderwijk városainak alkalmi nyomdatermékei is. A 18. századtól – az előbbieket mellett – olyan városok tipográfiai is képviseltetik magukat, mint Jena, Halle, Helmstädt, Erlangen, Erfurt, Bécs, Nagyvárad, Medgyes, vagy Toruń.⁵ Az eltérő nyomdahelyek ellenére is közös bennük, hogy kötődnek az erdélyi szászok művelődéstörténetéhez, különösen pedig a brassói polgárok életéhez.

A gyűjtemény rendszerezése során a legtöbb kéziratot és nyomtatványt kolligátumokká alakították, így védtek az egyes (gyakran egyleveles) dokumentumokat az elkallódástól. Az áttekintést azonban nehezíti, hogy (műfaj és gyakran évek szerint is) keveredve találhatóak meg bennük a dokumentumok. Továbbá megfigyelhető, hogy a kolligátumok kötésekor úgy is csoportosították a kéziratokat és nyomtatványokat, hogy egy adott személyhez kötődő nyomtatott művet a hozzá tartozó kéziratok közé szúrtak be.⁶ A teljességre törekvő, szisztematikus áttekintés eredményeképpen ma már tisztább képet alkothatunk a Trausch-gyűjteményben található dokumentumok keletkezési helyét, idejét, nyelvi és műfaji megoszlását illetően is.

⁴ Ebbe beleértendők a duplumok is. A gyűjtemény elemzése során azonban csak az egyes nyomtatványokkal foglalkozom, a duplumok nem képezik részét a bemutatott eredményeknek.

⁵ A teljes listát a megjelenés szerinti megoszlás bemutatásánál sorolom fel.

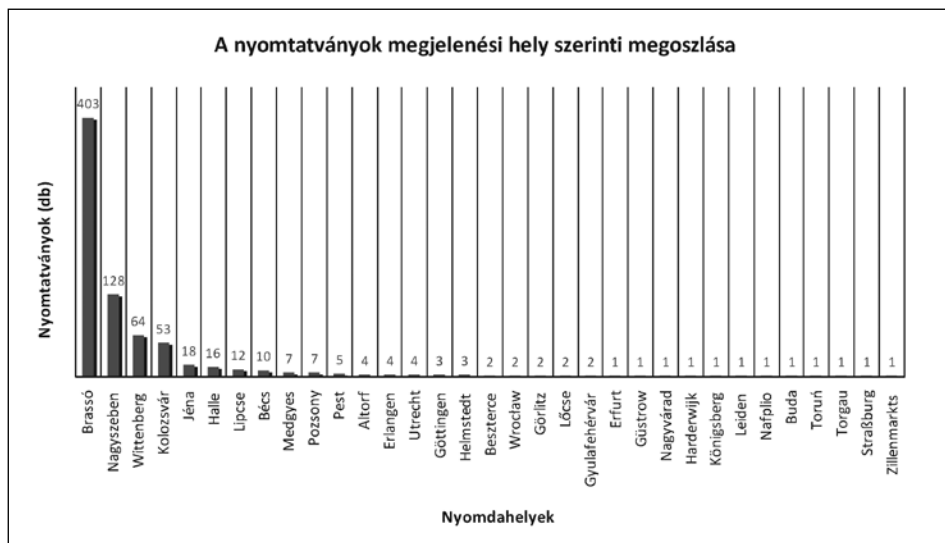
⁶ Lásd például AHK IV F1 Tf 12 I. jelzet alatt Georg Colbe-hoz kapcsolódó kéziratokat és nyomtatványokat.

Ahogy a diagramon is látszik, az alkalmi nyomtatványok gyűjteményének legrégebbi dokumentuma a 16. századból származik, a legújabb pedig a 19. század harmadik harmadából.⁷ A teljes gyűjteménynek valamivel több mint felét teszik ki a 18. századi nyomtatványok, a másik felén pedig szinte azonos arányban osztoznak meg a 17. és a 19. századi nyomdatermékek. Az állomány tartalmi összetételét tekintve a 17. és 18. századi nyomtatványok meglehetősen hasonlóan mutatkoznak. Többségében halotti búcsúztatók és beszédek, lakodalmi köszöntők, illetve peregrináció során készült alkalmi írások találhatóak. A 19. században már jelentős tipográfiai változásokat mutatnak a lakodalmi alkalmakra összeállított és a halálesetekről való megemlékezések során keletkezett nyomtatványok. Ezeken kívül teljesen megszűnnek a fólió méretű nyomtatványok és a peregrinációhoz köthető nyomdatermékek.

⁷ A legrégebbi (és egyetlen 16. századi) nyomtatvány egy lakodalmi köszöntő 1581-ből. Ismertetésére már korábban sor került. Lásd: RMNy 481. (RMK II. 162.). Lelőhely: AHK IV F1 Tq 135. Nr. 1. – Megjelenési idejét tekintve a gyűjtemény legújabb nyomtatványa egy színházi meghívó, amely 1870 novemberében készült, és a *Wer ist der Herr Pfarrer?* című komédiára, majd az azt követő *Verwechelte Annoncen* című darabra, illetve a *Martha* című opera előadásra hívja fel a figyelmet. Mindhárom előadás a brassói városi színházban került megrendezésre 1870. november 23-án. A dokumentum mindössze egy fólió ív terjedelmű, amely az előadások címei mellett a szereplők neveit is tartalmazza. A kiadás helyének megjelölése hiányzik, de azonosíthatóak a brassói nyomdászok nevei: „Druckerei von J[ohann] Gött & Sohn H[einrich]”. Lelőhely: AHK IV F1 Tf 51/II. nr. 73.

A dokumentumok megjelenési hely szerinti csoportosítása szintén érdekes megállapításokra nyújt lehetőséget:

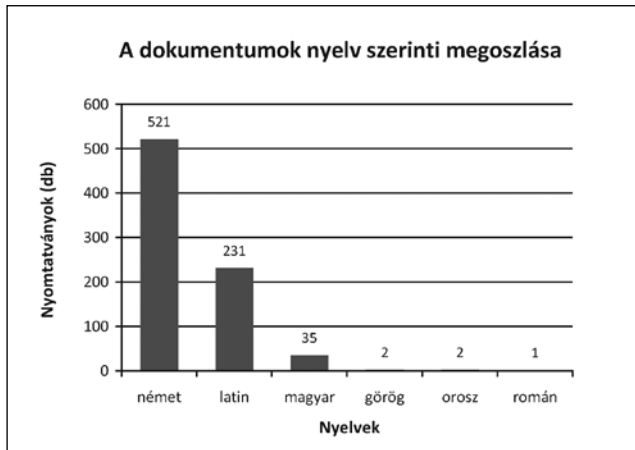

Már a kutatás kezdetén is várható volt, hogy többségében a brassói (*Kronstadt, Braşov*) nyomdahelyről származó termékeket (403 db) fogjuk itt egybegyűjtve megtalálni. Ez – ahogy a fenti diagramon is látható – pontosan be is igazolódott. Az sem meglepő, hogy másodikként Nagyszeben (*Hermannstadt, Sibiu*) képviselteti magát (128 db), illetve, hogy Kolozsvár (*Klausenburg, Cluj-Napoca*) is a megjelenési hely szerinti megoszlás élvonalába tartozik (53 db). Az azonban nem volt sejtethető, hogy összesen 33 különböző tipográfia is képviseltetni fogja majd magát – többségében a német nyelvterületeken található városok nyomdatermékei. Ezek közül is kiemelkedik az erdélyi szászok által az egyetemjárás során preferált Wittenberg (64 db) – amelyet a 18. századtól a jénai (18 db), hallei (16 db) és lipcsei (12 db) nyomdatermékek váltanak fel. Néhány nyomtatvánnyal Ausztria, Lengyelország és Németország további egyetemi városa is képviselteti magát. Külön érdekességként említhető meg a görög Nafplionból, a német Güstrowból, a szászországi Torgauból vagy a holland Harderwijkből származó egy-egy nyomtatvány is.

A nyomtatványok nyelv szerinti eloszlása

A gyűjtemény anyagának jelentős része németül (521) és latinul (231) írt kézirat szövegekből áll – magyar nyelvű (35 db) csak elvétve található, azok is főleg a 18–19. századból. Hazánkban az 1540–1550-es évektől kezdtek anya-

nyelvűvé válni a levelek és a gazdasági kimutatások, de az általános nyelv váltás csak ezután terjedt el a többi nyomtatványtípus körében is.⁸ Ugyanígy Erdélyben sem volt jellemző a 16–17. században a magyar nyelvű szövegek jelenléte, emiatt inkább csak a kora újkor második felében találunk anyanyelvű akcidenz nyomtatványokat.

A dokumentumok nyelvi meghatározása az adott nyomtatvány címe alapján történt – habár a bennük szereplő versek igen gyakran eltérő nyelveken íródtak. Annak a kérdése, hogy egy adott alkalomról hány nyomtatványban emlékeztek meg, és egy nyomtatványon hány vers szerepel, az leginkább attól függött, hogy milyen magas volt az adott személy reputációja. Erre a megállapításra vezetnek a magas rangú városi pozíciót betöltő személyek halotti búcsúztatói. Többek között erre hozhatók példaként a Simon Draudt (1647–1693) városgazda, majd városbíró,⁹ a Michael Filstich (1625–1696) városbíró,¹⁰ a Martin Hornung (1625–1703) brassói városi lelkész¹¹ halálára íródott nyomtatványok is.

A gyűjtemény tanulmányozása alapján látható, hogy latinul a brassói alkalmi verseknek a szerzői még a 17. sz. közepén nagyobb számmal írtak, mint a későbbi évtizedekben – habár ez a jelenség nem szűnt meg teljesen a későbbiekben sem. Elképzelhető, hogy nagyobb volt a rangja a latin verselésnek (a 18. században

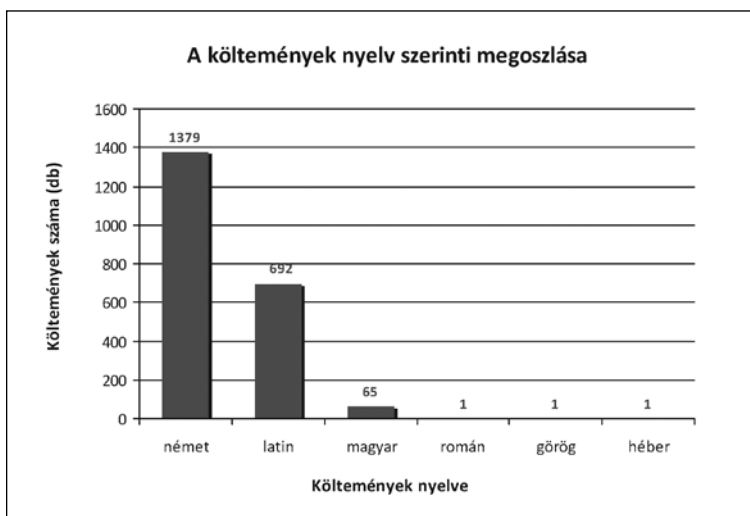
⁸ Tóth István György, *A magyar művelődés a kora újkorban = Magyar művelődéstörténet*, szerk. Kósa László, Bp., Osiris, 2006, 229.

⁹ AHK IV F1 Tf 51. I. nr. 42a. és nr. 42b. – A városbíró (*judex/Stadtrichter*) a városi vezetés legfőbb hivatalát betöltő személy volt. Rangban mellette a legfelsőbb gazdasági hivatal viselő személy, a városgazda vagy másként a folnagy (*villicus/Stadthann/Honn*). Ő felelt a város és a vidék gazdasági ügyeiért és az adók beszedéséért. Gyaníthatóan, ahol nem volt polgármesterség, ott annak a feladatait is a városgazda hivatala látta el.

¹⁰ AHK IV F1 Tf 51. I. nr. 49a. és 49b.

¹¹ AHK IV F1 Tf 51. I. nr. 61a. és 61b.

is), mint a németnek, hiszen a főméltóságokat a későbbi években is gyakrabban köszöntötték latin versekkel. Például az előbb említett Martin Hornung halálára írt nyomtatványok közül az egyik latinul (29 latin és két német verssel), a másik németül (egy német verssel) íródott. Megemlíthető még a Marcus Fronius (1659–1713) lelkész halálára készült 3 nyomtatvány is (a két német és egy latin nyelvű nyomtatványon 20 latin és 13 német verssel).¹² Georg Drauth (1662–1728) városbíró halálára szintén latin nyelvű (2 latin és 1 német vers) nyomtatvánnyal emlékeztek meg.¹³ Mindent összevetve azonban a következő diagram rajzolódik ki a versek nyelvi összetételének vizsgálatakor.

A gyűjteményben található írások szerzőiről általánosságban elmondható, hogy szinte kivétel nélkül egykori szász lelkészek és tanárok voltak. Felsorolásuk meghaladná a jelen ismertetés terjedelmi korlátait.¹⁴ Többségben azonban a brassói gimnázium tanári köréből fedezhetőek fel a leggyakrabban előforduló szerzők nevei. Így például Valentin Greissing, Nathanael és Paul Trausch, Johann és Peter Clos, Samuel Bogner, Georg Draudt, Peter Clompe, Paul Lang, Paul Neidel vagy Paul Roth.

A szerzők szinte minden esetben férfiak voltak, közöttük azonban előfordulnak a városi gimnázium tanárain kívül diákok, hozzátartozók és barátok, illet-

¹² AHK IV F1 Tf 51 / I. nr. 91 a, b, c.

¹³ AHK IV F1 Tf 51 / I. nr. 104.

¹⁴ Néhányukra már Rainer Kramer is rámutatott tanulmányában, mint például Joseph Benkő (1740–1814), Martin Felmer (1720–1767), Johann Filstich (1764–1843), Joseph Teutsch (1702–1770), Georg Soterius (1704–1765), Thomas Tartler (1700–1770) vagy Martin Seewald (1660–1721). Vö.: KRAMER 2006, i. m. 13.

ve a nyomdászok.¹⁵ A szerzőként való előfordulási gyakoriságuk alapján pedig azt mondhatjuk, hogy legtöbbször a Honterus Gimnázium tanárai jegyzik ezeket a verseket.¹⁶ A kéziratos alkalmi nyomtatványokat is ugyanúgy a legrangosabb kör tagjai írták egymásról, ahogy a versek szerzői is e körből kerültek ki.

A versekkel rendelkező kéziratok és nyomtatványok esetében a szerzők gimnáziumi tanárok voltak, akiknél a nevük mellett feltüntették a betöltött pozíciójukat is. Jól szemlélteti mindez a hierarchiát: adjunctus, collega vagy collaborator, lector, conrector, rector. Azonos beosztásnál számozással jelölték a rangsort. A nyomtatványokon a költemények sorrendje is kifejezi a tanári hierarchiát. Az első hely minden esetben az adott nyomtatvány szerzői közül a legmagasabb státusszal rendelkezőé, majd sorrendben következnek az alacsonyabb rangú személyek.

Az alkalmi írásokról szerzett tapasztalataim során körvonalazódott bennem az a megállapítás, hogy kizárólag a teljes jogú városi polgárok (*cives/Burger*) köréből kikerülő patrícius dinasztiaikról készültek az alkalmakhoz kötődő megemlékezések. A város hivatalnokai is e körből kerültek ki. Ehhez kapcsolódnak a kéziratban fennmaradt, de továbbra is az alkalmi nyomtatványok műfajába sorolható írások is.¹⁷ Azaz tévedés azt hinnünk, hogy a kéziratos alkalmi művek csupán a kevésbé jómódú, a nyomda költségeit túl drágának találó polgárok, esetleg közrendű (*Haus-Mann*), vagy a népi (*populus*) réteg termékei volnának. Az eredmények azt mutatják, hogy ugyanúgy a legtekintélyesebb társadalmi réteg tagjai készítették azokat is egymásról.

Az alkalom típusa szerinti megoszlás

Műfaj szerinti megközelítésben az állomány java részét a halotti búcsúztatók (278 db) és a lakodalmi köszöntők (131 db), illetve a peregrináció során készült alkotások (124 db) teszik ki.

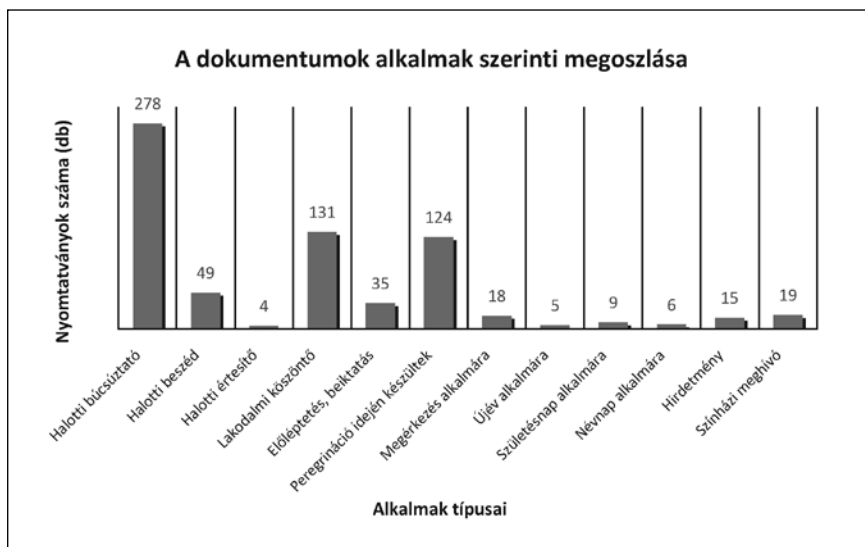
A halotti búcsúztatók az alkalmi nyomtatványok egyik leggyakrabban előforduló forrástípusaként azonosíthatók. Terjedelmüket tekintve lehetnek egylaposak, legtöbbször fölió méretűek, valamint többlaposak, füzetszerűek. A Trausch-gyűjteményben a legnagyobb koncentrációban a IV F1 Tf 51/I, Tf 52/II, Tf 52, Tf 53 II, Tf 53/III, Tf 53/V, Tf 53/VI jelzet alatt találjuk meg – a szakirodalom által alig ismert – fölió méretű nyomtatványokat. Összesen közel 200 darabot.

¹⁵ Női szerzők rendkívül ritkán, de mégiscsak előfordulnak. Példaként lásd Anna Catharina Fronia búcsúztató versét 1706-ból (AHK IV F1 Tf 51 / I. nr. 70 a.).

¹⁶ Elképzelhető, hogy megrendelésre (is) készíthették a költeményeket, habár erről pontos információ nem maradt fenn.

¹⁷ A gyűjtemény alkalmi nyomtatványai mellett meg kell említeni azokat az alkalmi kéziratokat is, amelyek ugyancsak részét képezik a Trausch-féle alkalmi írások gyűjteményének, de velük a jelen írásban nem foglalkozom.

Elhalálozáskor a korabeli szokás szerint gyászverseket¹⁸ írtak a városlakók, szűkebben véve az elhunyt családtagjai részére, hogy emlékét megőrizték, és tiszteletüket tegyék a megboldogult előtt. A fennmaradt művekből arra következtethetünk, hogy azokat a legtöbb esetben kinyomtatták (néhány példányszámban), ritkábban kéziratban készítették el – olykor igen díszes kivitelben. Ezt követően a templom ajtajára vagy falára függesztették ki, hogy bárki megtekinthesse.¹⁹ További felhasználásukról csak keveset lehet tudni. Vélhetőleg felolvashatták, majd pedig a rokonoknak és a barátoknak ajándékozhatták őket.

A gyászbeszédeket (49 db) gyakran együtt nyomtatták a halotti költeményekkel. Tartalmi vizsgálatuk során számos életrajzi adat fedezhető fel.²⁰ Beiktatásra és előléptetésre emlékező iratok (35 db) általában lelkészi,²¹ kormányzói²² és professzori²³ kinevezések alkalmával készültek. Ezenkívül olyan (kizárólag) főméltóságú személyek beiktatásáról olvashatunk, mint például Simon Bauszner (1677–1742) szász gróf, Samuel von Brukenthal (1721–1803) Erdély kormány-

¹⁸ „Gelegenheitsdichtung” szócikk = *Enzyklopädie der Neuzeit 4. Bd.*, szerk. Friedrich Jaeger, Stuttgart, Weimar, Verlag J. B. Metzler, 2006, 354–362.

¹⁹ ZOVÁNYI Jenő, *Egyleveles nyomtatványok s irodalomtörténeti adatok a kolozsvári reformátusok belső templomában* = *Irodalomtörténeti Közlemények*, 5(1895), 82–95.

²⁰ Kiváló példát nyújtanak erre a szász Theodor Mederus (1663–1688) lipcsei teológushallgatónak a halálára készült gyászbeszéd és halotti költemények. AHK IV F1 Tf 53/II. nr. 1 a, b, c, d, e, f.

²¹ Például Martin Harnung (1625–1703). AHK IV F1 Tf 51/I. nr. 36.

²² Például Teleki József (1790–1855). AHK IV F1 Tf 51/II. nr. 54.

²³ Például Michael Gottlieb Agnethler (1719–1752). AHK IV F1 Tf 52 nr. 71 a, b.

zója vagy Johann Tartler (1753–1825) szász gróf. Ugyanígy a megérkezések alkalmából is a legmagasabb rangú személyekről készültek megemlékezések (18 db).²⁴ A színházi programajánlók (19 db) és a hirdetések (15 db) pedig szinte kivétel nélkül csak brassói eseményről tájékoztatnak. Születésnapra²⁵ (9 db), névnapra²⁶ (6 db) és újév (5 db) alkalmára csak a 19. században készült nyomtatványok között található megemlékezés.²⁷ Egyetlen kiadvány sem kapcsolódik azonban a gyűjteményben a születés gyönyörteli alkalmához. Ennek vélhetőleg a nagyszámú gyermekhalandóság volt az oka.

Ritka alkalmakra készült nyomtatványok

Annak ellenére, hogy bizonyos szempontból minden nyomtatvány unikálisnak tekinthető, szeretnék néhány konkrét példát is mutatni azokra, amelyek külön is kiemelkednek az állományból. Ilyen például az az 1696-os brassói kiadvány, amely a salernói iskola könyvét ismerteti a jó egészség megtartásáról.²⁸ Hasonlóan érdekes az 1682. március 5-i csillaghullásról²⁹ szóló beszámoló, vagy az a két nyomtatvány is, amely a brassói plébániatemplom harangjának – éppen egy temetési szertartás közben történt – leesése kapcsán készült.³⁰ A halotti búcsúztatókból megismerhető halált kiváltó ok is lehet ritka alkalom. Itt említhető meg Samuel Draudt (1706–1739) brassói orvos búcsúztatója, amelyben pontosan

²⁴ Például I. Ferenc császár (1768–1835) és Karolina Augusta császárné (1792–1873) 1817-ben Brassóba érkezése alkalmából.

²⁵ Például I. Ferenc császár 65. születésnapjára. AHK IV F1 Tq 136/I. nr. 24.

²⁶ Például Losonczy Gróf Bánffy György (1746–1822) névnapjára 1817-ben, Kolozsváron. AHK IV F1 Tq 135 nr. 68.

²⁷ Az újév ünneplése kapcsán egy kivétel előkerült az 1692-es évből. Ekkor a brassói városbíró Simon Draudtot (1647–1693) köszöntötte Nicolaus Müller (1632–1702) brassói nyomdász.

²⁸ De Conservanda Bona Valetudine Liber Scholæ Salernitanæ. Coronæ, Characteres Lucae Seulers / M. D. recudit Nicolaus Mor [!], 1696. [1] fol. A nyomtatvány mai lelőhelye: AHK IV F1 Tf 51/I nr. 51.

²⁹ Eigntlicher Abriß und warhafftiger Bericht von dem Wunder-Stern, welcher sich den 5. Tag Martii, dieses 1682. Jahr / zu Wienn in Oesterreich hat sehen lassen. Kron-Stadt : in der Herrmannischen Druckerey, 1682. [1] fol. A nyomtatvány mai lelőhelye: AHK IV F1 Tf 51/I. nr. 18.

³⁰ Poetisch entworffene Grab-Schrift über Die Cronstädter große Glocke welche (...) den Tag vor Ascher-Mittwoch unter während einem Begräbniß sich selbst unverhofft zum Grab und Fall gelautet, und nachdeme selbige mit ihrer 130 Centner schweren Last 6. holtzerne Contignationen, und ein starckes Gewölb zerschmettert, endlich unter der Kirche in dem Bein-Repositoryo sehr verschädigt liegen geblieben. Cronstadt: in der Seulerschen Buchdruckerey gedruckt von Martino Fernolend, [1750]. [1] fol. A nyomtatvány mai lelőhelye: AHK IV F1 Tf 51/II 13. – A másik nyomtatvány bibliográfiai adatai: Als das Beinhaus mit der Glocke, die hundert dreyßig Centner wug, und durch sechs bis sieben Stocke zusamt der Ihr ins Beinhaus schlug, so eine Unterredung hielt legte solche Jammer-Klage, die freylich auf uns Menschen zielt, ein Anonymus an Tage. Cronstadt: in der Seulerischen Bruckdruckerey, gedruckt von Martino Fernolend. Anno 1750. D. 10. Februarii. [2] fol. A nyomtatvány mai lelőhelye: AHK IV F1 Tf 52. nr. 70.

megírták a halálát előidéző balesetet is (ráesett a házának a boltívé).³¹ A lakodalmi köszöntőknél nem ritka jelenség, hogy egyszerre (ugyanazon a napon házasságot kötött) több párról is megemlékezzenek. Olyan nyomtatvánnyal azonban nem igazán találkozni, ahol egyszerre több helyen is ünnepelték volna az ifjú párt egy-egy nyomtatvánnyal. Erre példa az előbb említett Samuel Draudt fiának, (a később szintén brassói orvossá vált) Samuel Friedrich Draudt (1735–1773) és Anna Maria (1743–1817), Stephan Closius (1717–1781) orvos doktor lányának Jénában és Brassóban nyomtatott, illetve egy kéziratban is fennmaradt köszöntője.³² Hölgyekről szóló írásokkal többnyire a halotti búcsúztatók kapcsán találkozunk, éppen ezért érdemes lehet megemlíteni az egyetlen női névnapra készített: a dokumentumot Maria von Langendorff (született Mylius) (1766–1842) tiszteletére készítették.³³ Érdeklődésre tarthat számot a szászok 700 éves bevándorlására íródott és a szász jövőről szóló elégia,³⁴ a keresztényfalvi (*Cristian, Neustadt*) új templom építésének alapkövetétele,³⁵ de akár a szebeni zenei egyesület fennál-

³¹ Die Bittre Thränen- und Jammer-Klagen über den gantz unvermutheten und fatalen Abschied/ der (...) Hr. Samuel von Drauth (...) um 4 Uhr Nachmittags im 34. Jahre seines Alters in die Ewigkeit nahm/ da er vom einem einfallenden G[e]wölbe verschüttet/ und seinen Geist unvermerckt/ jedoch (wie die Christliche Liebe hoffen läßt) seelig aufgegeben/ und deßen entselter Leichnam Christ und Stand-mäßig den folgenden darauf beygesetzt wurde. Suchten durch einen kräftlichen Trost einigermaßen zu lindern Untergesetzte. Cron-Stadt : druckts Georgius Klein, 1739. [1] fol. A nyomtatvány mai lelőhelye: AHK IV F1 Tf 51/II nr. 10.

³² Bey der Draudth- und Closianischen Vermählung So den 29. Febr. 1764. in Cronstadt vergnügt vollzogen wurde, wolte seine innigste Freude in nachstehendem Gedicht glückwünschend an den Tag legen, des Herrn Brautigams ergebenster Bruder Georg Ferdinandt von Drauth. d. S. W. Beflüssener. Jena gedruckt mit Straußischen Schriften. Jena : gedruckt mit Straußischen Schriften, [1764]. [2] fol. A nyomtatvány mai lelőhelye: AHK IV F1 Tf 52. nr. 83. a. – A brassói nyomtatvány leírása: Zu der Höchstvergnügten Drauth- und Closiusischen Verbindung, Welche den 29. Febr. des 1764sten Jahres feyerlich vollzogen wurde, wollten Zu Bezeugung ihres Antheils an dem Vergnügen des neu verbundenen Ehe-Paares ihre aufrichtige Glückwünsche in einigen Zeilen abstaten innen benante. Cronstadt : In der Seulerischen Buchdruckerey, gedruckt von Martin Bren[n]dörffer, [1764]. [2] fol. A nyomtatvány mai lelőhelye: AHK IV F1 Tf 52. nr. 83. b. – A kéziratban készült lakodalmi köszöntő: Feuer und Waßer bey der Hochzeiten der Kömer: wolten bey ihn Drauthisch-Closianischen Vermählung, welche im Jahr Christi 1764, den 29sten Febr. glücklichst vollzogen wurde, zur Bezeugung ihres freudigen Antheils vorstellen: Johan[n] Georg Martin v. Seulen, Samuel Joseph v. Seulen. [2] fol. A nyomtatvány mai lelőhelye: AHK IV F1 Tf 52. nr. 83. c.

³³ Zur Namens-Feyer der hochverehrten Mutter und Großmutter Maria von Langendorff geborne Mylius am 2ten Februar 1824. [s. l.] : [s.n.], [1824]. [1] fol. A nyomtatvány mai lelőhelye: AHK IV F1 Tf 52. nr. 106.

³⁴ [FABINI, Joseph]: Der Sachsen Zukunft, Elegie zur siebenhundertjährigen Feier des Einwanderungs-Jubiläums. Kronstadt : gedruckt bei Johann Gött, 1843. [3] fol. A nyomtatvány mai lelőhelye: AHK IV F1 Tq 136/I nr. 35.

³⁵ Lied von der Gemeinde gesungen bei der feierlichen Legung des Grundsteines zu einer neuen Kirche in dem königl. freien sächsischen Dorfe Neustadt am 22. April 1839. Kronstadt : gedruckt bey Johann Gött, [1839]. [2] fol. A nyomtatvány mai lelőhelye: AHK IV F1 Tq 136/II nr. 27.

lásának 25. évfordulója alkalmából (1864)³⁶ készült nyomtatvány is. Hosszasan lehetne még sorolni a különlegesebbnél különlegesebb alkalomra készült kiadványokat,³⁷ de úgy gondolom, hogy az itt említett néhány példa is illusztrálja már Trausch alkalmi nyomtatvány-gyűjteményének sokszínűségét.

Összegzés

Az alkalmi nyomtatványok forrástípusáról általánosan elmondható, hogy értékes adalékokat nyújtanak a korabeli személyek kapcsolati hálójának feltérképezéséhez. A sokszor hosszú, barokkos körmondatú címek pontosan tartalmazzák az adott személy (házasulandó, előléptetett, hazainduló, megboldogult stb.) nevét (gyakran a legközelebbi családtagokkal kiegészítve), foglalkozásukat, titulusukat, illetve az adott esemény időpontját – haláleset esetén legtöbbször a betegség nevét – is megadva. Ezt követően azok a szerzők említhetőek meg, akik a korabeli szokásoknak megfelelően prózai szöveggel vagy versekkel emlékeztek meg a címben megnevezett személy(ek)ről. A szerzők mellett a tanárok, illetve az ajánlást adók névsorát fontos megemlíteni, de ez utóbbiak inkább csak a peregrináció során készült alkalmi nyomtatványok esetében gyakoriak. Többnyire a tanárok, diákok, illetve a barátok búcsúznak az elutazótól, az elhunyttól, vagy ünneplik az ifjú párt. A nyomtatványokon szereplő versek általában jókívánságokat vagy erkölcsi útmutatásokat tartalmaznak, de ezekből derülhetnek ki a családon belüli és azon kívüli egyes kapcsolatok meghatározásai (rokon, barát, kolléga) is, további információk az érintettekről, esetleg a halál körülményeiről. Majdnem minden esetben a versek szerzőinek a nevét és titulusát is megtaláljuk az írások után. A nyomtatványok a megjelenési adatokkal záródnak, amelyekből kiderül a megjelenés helye és ideje, a nyomda, illetve a nyomdász neve.

A Trausch-gyűjtemény alkalmi írásainak szereplői szinte kivétel nélkül a barcasági értelmiségi réteghez, illetve a régió politikai elitjének tagjaihoz kötődnek, de körükben is inkább csak a legfőbb méltóságok viselőit találjuk meg. Elsősorban a közigazgatási tisztviselők, lelkészek és a tanárok azok, akikről leggyakrabban olvashatunk. Ritkábban előfordul azonban, hogy hölgyek is szerepelnek a művekben. Mindössze négy esetben tapasztaltam, hogy alkalmi nyomtatványt készítettek a brassói szász hölgyek tiszteletére: házasságkötéskor, az adott hölgy halála esetén, gyermek elvesztése, illetve névnap-i köszöntés során. A művek

³⁶ Fest-Concert zur Feier des fünfundzwanzigjährigen Bestehens des Hermannstädter Musikvereins am 14. Oktober 1864. Hermannstadt : S. Filtsch, 1864. [2] fol. A nyomtatvány mai lelőhelye: AHK IV F1 Tq 136/II nr. 60.

³⁷ Vö. például az erdélyi szász polihisztor, Martin Schmeizel különböző életrészeihez és a hivatali pályán bekövetkező pozícióváltásaihoz kapcsolódó, tematikus egységet alkotó, több tucatnyi, nemrégiben publikált alkalmi nyomtatványt. VERÓK Attila, *Martin Schmeizel (1679–1747)*, Eger, Líceum, 2015, 133–250.

hosszú körmondatú címei azonban pontosan elárulják, hogy mindig egy-egy jelentős pozíciót betöltő férj kapcsán készültek a hölgyekről is a megemlékezések.

A Trausch-gyűjteményben fennmaradt alkalmi nyomtatványokból azt látjuk, hogy a patrícius családokból érkező fiatalok házasodása alkalmáról inkább megemlékeztek, mint a halálukról. Amennyiben nem a források hiánya téveszt meg bennünket, akkor vélhetőleg a két fél családjának, illetve a családfőeknek a tekintélyével magyarázható mindez, valamint azzal, hogy az illető személyek életük végére nem kerültek olyan hivatali pozícióba, amiért halotti búcsúztató is készült volna számukra. Az világosan körvonalazódik, hogy a nyomtatványok elkészítése elsősorban a család megbecsültségétől függött. Ezért találunk például gyermekek halálára készült nyomtatványokat is. A város vezető hivatalnokairól azonban gyakran nem is csak egy, hanem két-három halotti búcsúztatót is készítettek egyidejűleg. Ez nyilvánvalóan az adott személy társadalmi megbecsültségét jelzi. Annak ellenére azonban, hogy sokakhoz nem köthetőek alkalmi nyomtatványok, nem gondolhatjuk automatikusan azt, hogy nem is készítettek részükre.³⁸

A dokumentumokat, illetve a bennük szereplő közel másfélezer verset vizsgálva joggal gyaníthatjuk, hogy a brassói lelkészekből, tanárokból, orvosokból és a különféle tisztviselőkből álló költői kör tagjai számára az alkalmi versek írása az intellektuális szórakozás, a műveltség-, ízlés- és a gondolkodásbeli összetartozás jele volt. Ezzel együtt pedig egyfajta közösségképző erőként is működhetett.³⁹

A korabeli kéziratos feljegyzések mellett az alkalmi nyomtatványok beemelése a társadalomtörténeti kutatásokba különösen fontosnak bizonyul, hiszen újabb adalékokkal egészítik ki a már megszerzett ismereteket.⁴⁰ Az alkalmi nyomtatványok forrásértékéről pedig joggal feltételezhetjük, hogy a bennük szereplő adatok helytállóak – mert az események idején készültek egy városi közösség számára, ahol a szerzők (gyakran hozzátartozókként) pontosan ismerték a nyomtatványban érintett személyt vagy személyeket –, ezért ezek összegyűjtése és feltárása a történeti kutatások számára is hasznos lehet. A dokumentumok egymás mellé állításával pedig egy hajdan élő, jelentős Kárpát-medencei közösség is körvonalazódni látszik. Elsősorban azonban az erdélyi szászok történetére vonatkozó kutatásokat folytató, illetve a kora újkori erdélyi politikai és társadalomtörténeti kutatásokat végző szakemberek számára válnak nélkülözhetetlen forrássá. Mind-

³⁸ Sokkal valószínűbb, hogy nem kerültek még elő, vagy talán végleg elvesztek. A meglévő nyomtatványok alapján egyértelműen következtethetünk erre. Eklatáns példa erre Petrus Mederus (1602/1606–1678) koszorús költő és brassói lelkész hiányzó búcsúztatója. Ő már a külföldi utazásai után nagy tekintélynek örvendett a szászok körében. Az esküvőjére (1656-ban) meglepően sokan (harmincketten) köszöntötték egy-egy verssel, és gyermekeiről is számos alkalmi nyomtatványban emlékeztek meg. Ilyen és ehhez hasonló példák pedig bőven akadnak még.

³⁹ HELTAI i. m. 2008, 263.

⁴⁰ Ehhez lásd Verók Attila írását, amely akár programiratként is felfogható: VERÓK Attila, *Az első magyar történeti szakkönyvtár? Martin Schmeizel és történeti hungarikumai = Acta Academiae Agriensis : Nova series Tom. XXXVII : Sectio historiae*, szerk. Miskei Antal, Eger, Liceum Kiadó, 2010 [2011!], 49–81.

ezekből pedig számos, korábban nem ismert adat nyerhető, amelyek segíthetik, kiegészíthetik és árnyalhatják az irodalom-, könyv- és művelődéstörténeti kutatások eddigi eredményeit.⁴¹

NAGY, ANDOR

Les imprimés occasionnels de la collection Trausch

Les imprimés occasionnels fournissent des sources (souvent inexplorées) aux l'historiens culturels spécialistes de l'époque moderne. La collection des manuscrits de l'historien Joseph Trausch (1795–1871), conservée aux archives luthériennes de Brassó (Evangelische Kirche Augsburgischen Bekenntnisses [A.B.] Kronstadt – Archiv der Honterusgemeinde), est l'une des plus riches collections d'histoire locale en Transylvanie. La collection est constituée de lois portant sur les Saxons de Transylvanie, de copies de diplômes, d'annales, de décrets, de journaux, de notes personnelles et enfin de documents (manuscrits et imprimés) occasionnels. Notre étude est consacrée à l'examen de ces derniers.

Au total, nous avons pu enregistrer un millier d'ouvrages occasionnels provenant de la période d'entre le 16e–19e siècles. La plupart de ces documents ont été imprimés à Brassó, mais les produits d'autres officines n'y sont pas rares non plus. A étudier de plus près le corpus (et surtout les 1500 poésies qu'il renferme), on peut légitimement supposer que la production de poèmes occasionnels constitue, pour les membres du cercle poétique de Brassó, le signe principal d'une véritable communauté de goût, de culture et de pensée.

Quant aux renseignements figurant dans ces imprimés occasionnels, ils sont selon toute probabilité dignes de confiance, puisque les textes en question ont toujours été produits par des auteurs qui connaissaient très bien les personnes évoquées dans les imprimés – les historiens peuvent donc profiter de l'exploration systématique de ces documents. Les plus grands bénéficiaires seront sans doute les spécialistes de l'histoire des Saxons de Transylvanie et ceux qui poursuivent des recherches dans le domaine de l'histoire politique et sociale de la Transylvanie de l'époque moderne. Les renseignements qu'on peut tirer de l'exploration de la collection de Brassó compléteront et nuanceront les résultats de l'histoire littéraire et culturelle, ainsi que ceux de l'histoire du livre.

Keywords: Cultural history of Hungary, 16th–19th Centuries, manuscripts, occasional prints, Saxons in Transylvania

⁴¹ A számos példa mellett lásd Nicolaus Müller korábban ismeretlen születési évét a halotti búcsúztatójában, amelyben olvasható, hogy 1702-ben halt meg, 70 éves korában. AHK IV F1 Tf 51/I. nr. 59. – Másik példa Margaretha Mederus (1688–1692) halotti verse, amelyben a teljes Mederus család genealógiája van versbe foglalva. Ennek apropóján Petrus Mederus jelenleg használatos 1606-os születési éve a legfrissebb kutatások szerint megkérdőjelezhetővé vált. Tf 51/II. nr. 4. Bővebben NAGY Andor, *A brassói Mederus család története egy halotti búcsúztató tükrében = Dóromb*, Közköltészeti tanulmányok 2, szerk. Csörsz Rumen István, Budapest, Reciti, 2013, 35–48.